

Família, canvi i Estat del Benestar

La família com a institució ha generat debat tant des de les veus més conservadores lamentant la pèrdua de valors i funcions tradicionals, com des dels discursos més progressistes defensant una desintegració de la institució familiar i qüestionant la seva validesa social.

La família, però, continua tenint una importància cabdal ja que es constitueix com a cèl.lula bàsica d'organització social, especialment en el moment en el qual es fa palesa una crisi de l'Estat del Benestar.

Aquest escrit pretén fer una anàlisi global de les transformacions familiars així com dels factors interdependents que condueixen al canvi i que reflecteixen les modificacions socials.

D'altra banda incideix en el fet que malgrat la tant anomenada i citada crisi de la família continua essent aquesta la catalitzadora del conflicte i l'adversitat especialment en un context de crisi. Quan l'Estat del Benestar –que s'havia convertit en garant d'algunes funcions que tradicionalment havia exercit la família– es desgavella, la família desenvolupa una sèrie d'estratègies per fer front a la nova situació i protegir els seus membres vers una situació adversa.

1. Evolució de la dinàmica familiar

Existeixen tres grans models de família que són anàlegs a tres grans paradigmes de producció: l'agrari o preindustrial, l'industrial i el postindustrial. El procés de canvi d'un a altre model es correspon amb l'anomenada primera transició demogràfica en un cas i la segona transició demogràfica en l'altre.

Primera transició familiar: pas d'un model preindustrial a un model industrial.

La família pre-industrial o *pre-moderna*⁽¹⁾ es caracteritzava per una estructura extensa i troncal en la qual hi conviuen diverses generacions. Aquest model demandava quantitat de fills ja que eren considerats com a *béns de producció*⁽²⁾ en la majoria dels casos.

Dins de famílies propietàries de grans extensions de terra els fills eren considerats com a potencial mà d'obra barata en règim d'ajut familiar. En el cas de famílies d'assalariats el nombre de fills augmentava el nombre de jornals que ingressava en una llar. Una altra raó per tenir un nombre elevat de fills era el fet que aquests esdevien recurs de subsistència per a la vellesa, en absència d'institucions de seguretat social.

La família industrial o *moderna* va néixer amb el procés de la transició demogràfica com a conseqüència de la revolució industrial. Amb el model

industrial ja no es demandava quantitat de fills sinó qualitat, aquests eren considerats com a *béns d'inversió*⁽³⁾.

Els processos migratoris que van tenir lloc amb el desenvolupament de la industrialització van contribuir a trencar els models familiars que existien en el marc rural. Les residències familiars extenses passaven a conjugalitzar-se a la ciutat. Els nuclis familiars passen a ser formats per matrimonis amb fills.

La mobilitat residencial va ajudar a trencar l'endogàmia entre les comunitats i això produí un impacte important en l'evolució dels costums familiars.

El model familiar urbà era gairebé únic, presentava una estructura nuclear, qualsevol forma que se separés del matrimoni amb fills i del cicle de vida que conduïa a aquest model era considerada d'una absoluta marginalitat.

Segona transició familiar: pas d'un model industrial a un model postindustrial.

La família *postmoderna* o *postnuclear*⁽⁴⁾ es tracta d'una estructura única, la nuclear, amb un contingut divers corresponent a una multitud de formes de convivència diferents i amb uns itineraris no lineals i en discontinu.

Dins d'aquest model els fills no són considerats com a béns d'inversió sinó que esdevenen *béns de consum*⁽⁵⁾.

Aquesta evolució és la conseqüència de canvis socials de gran transcendència i que tot seguit analitzarem. Hi ha una sèrie de característiques demogràfiques i alhora comportamentals que expliciten aquest canvi cap a una *segona transició demogràfica*⁽⁶⁾ i que es tradueixen en formes familiars diverses.

A partir del canvi de paradigma, les formes familiars que dins d'un model industrial s'havien considerat marginals -entesa la marginalitat com la seva poca freqüència- comencen a fer-se paleses i normalitzades. Malgrat que existeix una gran diferència territorial en els canvis produïts en el si de la família a les diferents regions d'Europa, tot el continent experimenta aquests canvis. L'Estat espanyol participa de les característiques dels països del sud però alhora que es veu afectat per una conjuntura política que de vegades emmascara els canvis⁽⁷⁾. En el cas de Catalunya les transformacions familiars es caracteritzen per la intensitat i la celeritat respecte a Europa.

En el cas de Catalunya les transformacions familiars es caracteritzen per la intensitat i la celeritat respecte a Europa

2. Elements indicadors del canvi

Els elements indicadors del canvi, i per tant de la segona transició demogràfica serien, entre d'altres: la nupcialitat baixa i tardana –i per tant l'increment de formes alternatives al matrimoni– i l'espectacular davallada de la fecunditat –alhora que l'augment de la fecunditat extramatrimonial–

• Un altre element del canvi és la disminució del nombre de persones per llar⁽⁸⁾ degut a la proliferació de parelles monofilials i l'increment de llars unipersonals. (Taula 1)

La nupcialitat

L'edat mitjana d'accés al matrimoni era a Catalunya l'any 1991 de 27,73 anys per als homes i 25, 61 anys per les dones. Això suposa un retard de gairebé dos anys respecte a 1981 i també respecte a la mitjana europea l'any 1991.

Amb relació a la nupcialitat un altre canvi que s'aprecia és la forma de celebració del matrimoni. La segona transició demogràfica ha vingut acompanyada d'un procés de secularització. Així, l'any 1991 a Catalunya un 29% dels matrimonis celebrats eren exclusivament civils.

La cohabitació

Una forma alternativa al matrimoni és la cohabitació. A l'Europa del nord les parelles de fet són un fenomen absolutament generalitzat i normalitzat, en el cas de Catalunya les unions consensuades no representen el 2.8%, a Barcelona el seu percentatge dobla el total de Catalunya. Aquí les cohabitacions no es conformen tant com una fase de trànsit al matrimoni sinó com una segona oportunitat davant una relació fracassada.

La divorcialitat

El divorci representà, en el cas espanyol, la manera de convertir en situació de dret una realitat de fet. Això es produí a partir de l'any 1981. Una conseqüència immediata de la divorcialitat és l'increment de segones núpcies o unions de fet.

La caiguda de la fecunditat

Un altre dels indicadors d'aquesta segona transició demogràfica és la davallada de la fecunditat o del nombre mitjà de fills per dona alhora que el retardament del calendari de la primera maternitat.

El descens de la fecunditat s'ha produït de manera tardana respecte a Europa però amb una gran intensitat i s'ha situat per sota del nivell de reemplaçament -2,1 fills per dona-. A Catalunya, l'any 1991 el nombre mitjà de fills per dona era de 1,26, inferior a la mitjana europea.

L'edat mitjana de la primera maternitat es retarda, igual que l'edat de la independència de la llar familiar. A Catalunya a l'any 1991 la mitjana d'edat de la dona en tenir el primer fill era als 29,31 anys; dos anys més tard que al 1981 i un any més tard que la mitjana europea.

Augment de la fecunditat extramatrimonial

La fecunditat extramatrimonial a Catalunya és baixa 11,78% del total de naixements a l'any 1991, però en el període 1975-1985 va augmentar en un 400%.

Taula 1

Catalunya	1981	1991
Edat mitjana d'accés al primer matrimoni		
Homes	25,36	27,73
Dones	23,17	25,61
Nombre mitjà de fills per dona	1,61	1,26
Edat mitjana de la primera maternitat	27,93	29,31
% Parelles cohabitants	-	2,7
% Divorcis	8,39	18,07
Espanya	1981	1991
Edat mitjana d'accés al primer matrimoni		
Homes	25,96	25,44
Dones	23,57	23,26
Nombre mitjà de fills per dona	2,04	1,34
Edat mitjana de la primera maternitat	28,27	29,07
% Parelles cohabitants	-	1,10
% Divorcis	4,69	12,48
Europa	1981	1991
Edat mitjana d'accés al primer matrimoni		
Homes	27,35	27,3
Dones	25,19	24,9
Nombre mitjà de fills per dona	1,78	1,51
Edat mitjana de la primera maternitat	27,10	28,2
% Parelles cohabitants	-	-
% Divorcis	-	-

Font: V.V.A.A. (1996): *Geografia general dels països catalans. Vo. 3. La Població. Ed. Enciclopèdia Catalana.*

3. Noves estructures familiars

Tota aquesta sèrie de canvis sociodemogràfics es tradueixen en una diversitat d'estructures familiars que s'allunyen del model nuclear tradicional. Alhora, davant la trajectòria més o menys unívoca en complir totes les fases del cicle de vida, es presenta una diversitat d'**itineraris sense solució** de continuïtat. (Taula 2)

Tot i que a Catalunya l'estructura familiar dominant és la nuclear (65% a l'any 1991) es constaten una sèrie de canvis com: augment de les famílies monoparentals, un augment de les llars unipersonals (sobretot com a conseqüència de l'envelliment de la població), un augment de les famílies reconstituïdes o recomposades i un augment de les llars no familiars o sense nucli.

Famílies monoparentals

Les famílies monoparentals són aquelles que estan formades per un membre de la parella més els fills –solters amb fills, vidus amb fills i separats o divorciats amb fills–. A Catalunya un 7% del total de famílies són monoparentals, creixent aquelles que sorgeixen a partir del trencament del matrimoni.

Llars unipersonals

A Catalunya un nombre important de llars presenta una estructura unipersonal, es tracta de llars de solitaris que –a part de l'opció pel celibat– l'elevada proporció d'aquest tipus de llar va lligada al progressiu envelliment de la població. A Catalunya representa un 13,6% del total de llars. Aquest tipus de llar requereix una atenció especial.

Famílies recomposades o reconstituïdes

Les famílies reconstituïdes són molt difícils de copsar estadísticament. Es tracta de parelles unides en segones núpcies o consensuades, amb fills d'unions anteriors.

Un altre dels fets que es constata dins el marc de les transformacions familiars és que el cicle de vida familiar no és lineal, existeix una multiplicat de seqüències. Si l'ordre seqüencial dels esdeveniments familiars que defineixen el cicle de família nuclear era la constitució de la parella, el naixement, l'emancipació dels fills, i la defunció d'un dels cònjuges; amb les formes familiars de la segona transició demogràfica –menor estabilitat de les unions– la llar nuclear pot descomposar-se i tornar-se a compondre presentant formes diferents. Tot i presentar-se aquests canvis cal insistir en la idea que el model de família nuclear tradicional és el dominant i alhora cal destacar la coexistència de models diferents.

Taula 2

Catalunya	1981	1991
Llar nuclear	65,5	65,4
Llar extensa	12,9	8,7
Llar monoparental	5,0	7,0
Llar unipersonal	9,9	13,6
Espanya	1981	1991
Llar nuclear	65,6	64,9
Llar extensa	11,9	-
Llar monoparental	5,7	8,2
Llar unipersonal	10,2	13,4
Europa	1981 (12)	1991 (15)
Llar nuclear	60,7	60,9
Llar extensa	6,5	-
Llar monoparental	5,3	7,4
Llar unipersonal	23,3	26,7

Font: V.V.A.A. (1996): *Geografia general dels països catalans. Vo. 3. La Població. Ed. Enciclopèdia Catalana.*

4. Condicionaments econòmics, socials i culturals.

Els canvis sociodemogràfics no són fets aïllats sinó que vénen donats per una sèrie de factors socioculturals i socioeconòmics que són presents en l'estructura.

Accés de la dona al mercat laboral

L'origen d'aquesta profunda transformació familiar rau en la dona i en la seva entrada progressiva al mercat laboral. L'impacte del canvi del rol femení és un dels factors que impulsen la institució familiar cap a noves formes.

Des que la dona surt al món públic, accedeix al mercat laboral i abandona el món privat de la família en el qual havia estat relegada a una sèrie de funcions tradicionalment assignades —educació, criança dels fills, feina domèstica...— que canvien de contingut i això fa que canviï també el contingut familiar ja que s'incideix en un nou repartiment de responsabilitats, de tasques i de percepció dels rols dins i fora de la família. Dit això d'aquesta manera sembla intuir-se que la dona no hagi treballat mai, cosa que és en absolut incerta ja que les dones obreres i camperoles mai no havien deixat d'estar ocupades en tasques productives i reproductives.

A l'Estat espanyol l'accés de la dona al mercat laboral té lloc amb la democratització de l'ensenyament que potencia una formació lliure i gratuïta per a tothom, això -a part de produir un allargament del període formatiu tant en el cas dels homes com en les dones i alhora un perllongament del temps d'estada dels joves a la llar familiar- produeix una progressiva feminització de la societat.

La família com alternativa a la independització del juvenil

La democratització de l'ensenyament i l'allargament del període d'estudis produeix un altre fet molt comú en la composició de les famílies catalanes i espanyoles actuals i és l'allargament de l'estada dels joves a la llar familiar; fet que es diferencia de la resta d'Europa i que difereix moltíssim dels anys 70. Això fa canviar la percepció del jove vers la família i condiona les relacions intergeneracionals. La família i els pares passen de ser els garants dels valors tradicionals amb els quals cal trencar a ser, precisament, percebuts com un valor preuat que cal preservar.

No solament és l'allargament del període d'estudis el que fa romandre els joves a les llars familiars. Una sèrie de factors conjunturals condionen això. El perllongament en la formació fa que l'ingrés al mercat laboral sigui tardà, però alhora l'oferta dins del mercat laboral és limitada per al jove i en qualsevol cas precària —fet que condiona l'estabilitat i qüestiona la pos-

La família i els pares passen a ser percebuts com un valor preuat que cal preservar

La parella té sentit com a pacte privat on preval el sentiment i l'afectivitat

Menys fills però més desitjats

Un altre dels fets que han contribuït a aquest canvi ha estat l'avançada tècnica en matèria de contracepció⁽¹⁰⁾. La generalització dels mètodes contraceptius ha permès de deslligar la sexualitat de la reproducció i això ha ajudat a que la parella tingui sentit per ella mateixa, al marge de la institució familiar o matrimonial. Alhora ha permès la possibilitat de decidir i planificar el nombre i el moment de tenir els fills. La capacitat de decisió i planificació ha contribuït a la possibilitat de tenir menys fills i més desitjats.

Mai la ciència ha posat més recursos per a una paternitat responsable, no solament en el fet de no tenir fills sinó en el fet de tenir-los i en aquest sentit s'ha avançat en matèria de fertilitat com les inseminacions artificials, o les fecundacions in vitro...

Se cita com una de les raons més importants de la caiguda i el retardament de la fecunditat l'accés de la dona al mercat laboral. Precisament en el moment en el qual el lloc de treball és un bé escàs i ha passat a ser un privilegi - i en ocasions gènesi de prestigi social- la dona veu la maternitat com l'estroncament de les possibilitats de promoció laboral i social. Però retornant a la conjuntura del treball com a bé escàs es produeix una paradoxa: les dones no deixen de tenir fills perquè treballen sinó que cal treballar i tenir un lloc de treball digne per plantejar-se la maternitat.

sibilitat de poder independitzar-se. Un altre factor que hi contribueix és la rigidesa de l'oferta d'habitatges - el preu de lloguer o compra és molt elevat i en ocasions inaccessible per al jove amb uns ingressos precaris⁽⁹⁾. Alhora el caire vinculant i indisoluble de la hipoteca fa que no es digui amb la realitat econòmica del potencial jove comprador.

Altres autors apunten l'augment del desig de confort entre els joves. L'actitud i les raons personals, el fet d'estar bé amb la família no comporta la necessitat d'un canvi de vida.

5. La doble *desinstitucionalització*⁽¹¹⁾ familiar i l'àmbit privat

La família, en alliberar-se de les funcions productives i reproductives -que a nivell global passen a ser compartides per altres institucions- té sentit per ella mateixa. La parella té sentit com a *pacte privat* on preval el sentiment i l'afectivitat, l'amor per sobre de les pressions externes del món públic o institucional. Aquest marc de fons està en la gènesi dels nous comportaments familiars que condueixen a parlar d'una doble desinstitucionalització.

La doble desinstitucionalització es basa, d'una banda, en la generalització d'aquests nous comportaments i d'altra banda, en una major flexibilitat jurídica.

Generalització dels nous comportaments.

Com a nous comportaments s'entenen aquelles formes de convivència fora de la institució matrimonial, que en cap cas poden considerar-se com a noves⁽¹²⁾ però que ara perden el seu caire de marginalitat ja que adquireixen una major freqüència, però sobretot una major normalitat dins la societat.

En la base d'aquests *nous/vells* comportaments es troba la cohabitació o la fecunditat extramatrimonial com una manera de refermar aquest pacte privat, en el qual no calen papers perquè és privat, la institucionalització en aquest cas seria percebuda com una amenaça a la privacitat.

Hi ha discursos que veuen perillar en la generalització d'aquests nous comportaments la institució familiar argumentant la pèrdua o la crisi de valors. Altres discursos -que defensen la privacitat de les relacions- conceben la desinstitucionalització de comportaments com la *revalorització* de la família i de la parella.

Flexibilitat jurídica

La marginalitat d'aquests comportaments era estigmatitzada per la llei. En aquest sentit el Codi Civil s'encarregava de marcar socialment aquelles relacions fora norma: la diferenciació entre la filiació legítima i il·legítima, la negació del divorci, la prohibició de l'avortament, la condemna de les unions consensuades... El Codi Civil fa un esforç per desencotillar-se i equiparar algunes situacions de fet a situacions de dret; el Codi Civil espanyol, però, no es reforma fins a l'any 1981.

***La família vertebrada
seua xarxa de solidaritat i
genera les seves
estratègies per fer front
a la nova situació.***

6. Les funcions socials de la família en temps de crisi

Dins d'un model tradicional, la família desenvolupava funcions polítiques i econòmiques. Justament amb la mediació familiar els seus membres podien socialitzar-se i integrar-se a la societat.

Amb el desenvolupament de les economies del benestar la família es desfà d'algunes de les seves funcions: l'educació -que passa a ser exercida per la guardaria, per l'escola o pels centres de formació professional-, l'assistència -als malalts, als disminuïts, a les persones grans-, la garantia davant l'atur, la cura de la salut... Aquests aspectes i molts d'altres han passat a ser exercits per l'Estat o el mercat. L'Estat ha vingut assumint la responsabilitat subsidiària d'assistència al dependent, però l'extensió d'aquest sistema i la seva eficàcia ha esdevingut mecanisme de substitució.

El relatiu *buidat de funcions familiars* unit a una doble desinstitucionalització genera el sabut discurs de la crisi de la família. Aquestes veus semblen obviar el context actual de crisi econòmica i de desmembrament de l'Estat de Benestar.

Les càrregues financeres que ha d'assumir l'Estat són creixents, no només a causa d'un augment d'expectatives en matèria de sanitat, d'educació o de pensions sinó per un progressiu creixement de la població dependent.

És precisament en el marc d'aquesta crisi socioeconòmica i de l'Estat del Benestar que la família es revaloritza ja que actua com a catalitzadora de la crisi i com a coixí de l'adversitat, la família vertebrada la seva xarxa de solidaritat i genera les seves *estratègies* per fer front a la nova situació.

7. Les estratègies familiars davant la crisi

S'entén per estratègia familiar la utilització de recursos per arribar a assolir una fita en situacions d'incertesa.

Abans d'analitzar diferents estratègies familiars caldria veure quin és el context més corrent de les famílies catalanes a l'horitzó 2000.

Com ja s'ha comentat anteriorment les famílies actuals es caracteritzen per una convivència -en uns casos- i coexistència -en d'altres- de generacions diferents. Una dada que diferencia la família catalana de la resta d'Europa és la perllongada estada dels joves adults a les llars familiars, tot i que els joves consideren la família com un dels valors més preuats no és aquesta la raó per la qual hi conviuen tant de temps; l'allargament dels estudis, la dificultat d'accés al mercat laboral i l'elevat cost de la compra o el lloguer dels habitatges enquesta els joves a la residència familiar.

D'altra banda, les persones grans gaudeixen d'una major esperança i qualitat de vida. La seva autonomia es manté fins a edats més avançades i

també disposen dels mitjans econòmics suficients per a mantenir aquesta independència. L'augment dels serveis socials per a la gent gran, la millora de l'assistència sanitària, i la generalització de les pensions va permetre aquesta autonomia.

En aquest context de creixent proporció de població dependent, tant per la dificultat d'independitzar-se uns com per l'envelliment i la creixent qualitat de vida dels altres es presenten les diferents estratègies.

Es poden distingir entre les estratègies que es desenvolupen a l'interior de la llar familiar⁽¹³⁾, que poden considerar-se com a treball domèstic i les que es desenvolupen fora entre diferents llars i que poden considerar-se com a xarxes de solidaritat.

Dins les societats mediterrànies és molt corrent l'intercanvi amb assiduitat d'ajuts i serveis entre familiars de diferents generacions que viuen a llars diverses.

Les funcions intrafamiliars no solament consisteixen en la cura de gent gran, de nens o de malalts, ni tampoc solament consisteixen en el treball domèstic. La família continua essent un agent de socialització de primer ordre en el sí de la qual es produeix l'adquisició de valors, els hàbits de treball, els models i les aspiracions culturals...La família desenvolupa funcions emocionals, i és una de les fonts de la identitat cultural de l'individu.

A nivell intrafamiliar el pes de la població dependent pesa sobre un sector molt concret de la societat i especialment sobre el gènere femení. De vegades apareixen dificultats per compaginar les activitats habituals i les noves demandes d'atendre les necessitats dels fills amb els néts i alhora d'atendre als pares ja ancians. Una altra de les dificultats afegides és el procés de segregació familiar a causa de l'encariment de l'habitatge, el preu del sòl dificulta que les noves parelles puguin residir vora dels pares.

A part d'aquestes estratègies se'n poden citar d'altres que tenen a veure amb la ubicació social dels membres de la família com pot ser la inversió dels pares en la formació dels fills amb la intenció de revertir en una millor col·locació. Una altra estratègia familiar seria la de la consecució de l'habitatge en la formació d'una nova parella. En moltes ocasions les famílies ajuden i doten econòmicament aquests fills, en altres ocasions l'habitatge apareix com un bé de transmissió familiar on les segones residències passen a convertir-se en primeres gràcies a l'ocupació per part dels fills —o dels pares que han cedit la seva primera residència als fills i han passat a ocupar la segona—.

Per concloure

En els darrers temps sembla que s'hagi produït un cert desequilibri entre els prestadors dels serveis i beneficiaris. D'una banda augmenta el nombre de persones que necessiten atencions, com a conseqüència de l'augment de l'esperança de vida i d'altra banda amb la incorporació de la dona al mercat

És necessària una política de protecció i intervenció familiar, no només en els casos d'elevada problematització

laboral disminueix la possibilitat real de temps per a dedicar-se a aquestes funcions.

En aquest sentit és necessària una política de protecció i intervenció familiar⁽¹⁴⁾, no només en els casos d'elevada problematització sinó com a suport al seu desenvolupament perquè, en el cas de la societat catalana continua essent la cèl.lula bàsica d'organització social.

Les mesures de protecció passarien per una promoció de la família, però no des d'un model conservador i paternalista sinó possibilitant el fet que aquestes puguin formar-se, si és això el que es desitja i puguin desenvolupar-se en harmonia, sense suportar càrregues que puguin fer perillar el seu equilibri.

La promoció de la família o de la unitat de convivència ha d'avançar en dues direccions que formen part de la mateixa realitat. D'una banda s'ha de promocionar la família a partir d'instàncies educatives perquè aquesta pugui desenvolupar amb coherència i responsabilitat les seves funcions –que pot abordar-se a través de l'educació– alhora que s'han d'assegurar uns mínims perquè això pugui dur-se a terme.

Aquests mínims passarien per una sèrie de mesures que potser emmirallarien exemples que ja s'han creat en d'altres països.

En el cas de la constitució de noves famílies, la política de promoció passaria per un ajut a l'ocupació d'un nou habitatge ja que aquests es presenten com inaccessibles per a la majoria.

Però en el cas de la família que es forma, la promoció aniria més enllà de l'estricta ordre econòmic, per exemple una major flexibilitat laboral que permetés compatibilitzar els horaris de dedicació familiar i de dedicació al treball. Això ajudaria, també, a compatibilitzar l'activitat laboral i la possibilitat de tenir fills i la possibilitat de fer-se càrrec d'algun ancià o discapacitat (si el cas). Un exemple d'aquesta política seria l'allargament de les baixes de maternitat, però forçosament hauria de passar per una reconsideració de les tasques domèstiques com un veritable treball.

Cristina López i Villanueva

Diplomada en Demografia.

Llicenciada en Geografia i Història.

(1) Segons James Coleman.

(2) **Becker, Gary** (1987) *Tratado sobre la familia*. Ed. Alianza Universidad. Madrid.

(3) Op. Cit. 2.

(4) **Flaqué, Lluís** (1992) *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població*. Vol. 1. Ed. Institut d'Estudis Metropolitans. Area Metropolitana de Barcelona. Diputació de Barcelona.

(5) Op. Cit. 2.

(6) **Van de Kaa, D.J.** (1987) *The Second Demographic Transition*. Population Bulletin. vol.

41. (Washington D.C. Population Reference Bureau).
- (7) No és fins a l'any 1981 que es produeix una reforma del Codi Civil en la qual, entre d'altres, introdueix canvis en matèria de filiació i així com la possibilitat del divorci.
 - (8) El total de persones per a Catalunya a l'any 1991 era de 3,16 persones.
 - (9) En aquest sentit, segons un estudi del Banc Hipotecari d'Espanya, Catalunya és la comunitat Autònoma on adquirir un pis requereix un esforç econòmic més gran. Els catalans necessitem invertir gairebé 6 vegades, un 5,863% de la nostra renda familiar. A Catalunya un pis té un cost mitjà de 12,7 milions de pessetes, mentre que la renda familiar és de 2,1 milions anuals –dades de 1993–.
 - (10) La llibertat de tenir o no tenir fills no pot explicar-se solament a partir de l'avançada tècnica en matèria anticonceptiva, sinó que cal explicar-se a partir del canvi ideològic i de valors que es produeix a la nostra societat.
 - (11) **Roussel, Louis** (1989) *La famille incertaine*. Ed. Odile Jacob. París.
 - (12) La diversitat de comportaments que s'han donat al marge de la institució matrimonial no és nova, sempre ha existit, coneguda amb noms força estigmatitzants.
 - (13) **Flaqué, Lluís** (1995) *Las funciones sociales de la familia*. A Documentación Social. Revista de estudios sociales i de sociología aplicada núm. 98. La familia, gener-març 1995.
 - (14) La tradició de solidaritat familiar en les societats mediterrànies, en ocasions pot haver fet frenar una política de suport a la família.

Bibliografia

- **Becker, Gary** (1987) *Tratado sobre la familia*. Ed. Alianza Universidad. Madrid.
- **Cabré, Anna** *La reproducció de les generacions catalanes. 1856-1960*. Tesi Doctoral. Departament de Geografia. Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma de Ben.
- **Domingo i Valls, A.** (1988) *Tenir o no tenir fills. És aquesta la qüestió?* Papers de Demografia. núm. 27. Centre d'Estudis Demogràfics / UAB.
- **Domingo, Andreu** *La cohabitación en los orígenes de una nueva moral*. Rev. El Ciervo.
- **Domingo, Andreu; Lopez, Cristina; Rotllant, Elisabet** (1991) *La fecunditat Extramatrimonial en el marc de les transformacions familiars*. Papers de Demografia. núm. 54. Centre d'Estudis Demogràfics.
- **Flaqué, Lluís** (1995) *Las funciones sociales de la familia*. a Documentación Social. Revista de estudios sociales i de sociología aplicada. núm. 98. La familia, gener-març 1995.
- **Flaqué, Ll.; Soler, J.** (1990) *Permanencia i cambio en la familia española*. Estudios i Encuestas núm. 18. Centro de Investigaciones Sociológicas. Madrid.
- **Fundació Vidal i Barraquer** (1995) *Nous models de família en l'entorn urbà: una aproximació psicològica i social al canvi familiar*. Ed. Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social.
- **Garrido, Luís; Gil Calvo, Enrique** (1993) *Estrategias familiares*. Ed. Alianza univiersidad. Madrid.
- **ICB Joves de Barcelona**. Àrea Estudis d'Opinió. ICB (Informació Cartogràfica de Base) Societat Privada Municipal.
- **Institut d'Estudis Metropolitans** (1992) *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població*. Vol.I. Aspectes Demogràfics i característiques familiars i relacionals. Institut d'Estudis Metropolitans.
- **Nebot, M.; Farré, M.** (1991) *Estudi de la fecunditat en adolescents a Barcelona. 1976-1988*. Ajuntament de Barcelona. Àrea de Salut Pública. Informe Tècnic núm. 19, Barcelona.
- **Roussel, Louis** (1989) *La famille incertaine*. Ed. Odile Jacob. París
- **Shorter, E.** (1987) *Naissance de la famille moderne. XVIII-XX ème siecle*. Ed. du Seuil.
- **V.V.A.A.** (1988) *La cohabitación en España. Un estudio en Madrid i Barcelona*. ED. CEIS Estudios i Encuestas. núm. 8. Elaborat pel Centre d'Estudis Demogràfics.
- **V.V.A.A.** (1996): *Geografía general dels països catalans*. Vo. 3. La Població. Ed. Enciclopèdia Catalana.
- **Van de Kaa, D.J.** (1987) *The Second Demographic Transition*. Population Bulletin. Vol 41.(Washington D.C. Population Reference Bureau).